

Kiki Omerzel
Škofja Loka

KOMPOZICIJSKI ODNOS TEKSTOVNEGA IN LIKOVNEGA V SLIKANICI

Pri usklajevanju besedila in ilustracije v slikanici je izredno pomembno upoštevati osnovne kompozicijske principe, kajti s kompozicijo, tako kot z drugimi likovnimi elementi, izražamo tisto, kar je že povedano v besedilu. Kompozicija je v likovni umetnosti, torej tudi v oblikovanju knjig, sestavljanje in povezovanje posameznih elementov (ilustracije, besedila, naslova) v koordinirano celoto. Nov sestav združuje posamezne elemente v estetsko celoto. Elemente, ki jih uporabimo, pa lahko združujemo zelo različno. Pomembna je struktura odnosov med njimi, saj daje pomen, vsebino in izraznost.

When combining text and illustrations in a picture book, it is very important to take into consideration basic composition principles. Composition and other elements of illustration highlight what has already been told in the text. Composition in art as well as in designing books is putting together and connecting several elements (illustrations, text, title) into coordinated whole. The new creation combines individual elements into aesthetic whole. The elements used can be combined in many different ways. What is important is the structure of relations between them, since it provides the meaning, contents and expression.

Za kombiniranje posameznih elementov so pri slikanicah med najpomembnejšimi kompozicijski principi, kajti z njimi ustvarjamo odnose med posameznimi elementi. Prav s to likovno govorico, odnosi med njimi, poudarjamo besedilo in občutke, ki ustvarjajo zgodbo. Vzemimo za primer izmišljeno zgodbo o zajčku, ki išče mamico. Otrok bo drugače dojel zgodbo, če je ta vpeta v stroge okvire simetričnih odnosov, kot če je besedilo mehko in ilustracija uhaja čez rob lista. Prav zato je dobro oblikovanje slikanice enako pomembno kot njeno ilustriranje.

Preden se posvetimo slikanici, naštejmo le nekaj osnovnih kompozicijskih principov:

- **Mera**, ki nastane z intervali, presledki, proporci in sorazmerji med posameznimi elementi.
- **Ritem**, ki ga ustvarjamo s ponavljanjem, napetostjo in gibanjem. S ponavljanjem in variiranjem posameznih elementov nastane napetost, ki ustvarja gibanje, s čimer dobimo ritem. Enako kot pri glasbi ali plesu. Poznamo dve osnovni obliki ritma: alteracijo in variacijo.
- **Ravnovesje**, ki je lahko statično ali simetrično in dinamično ali asimetrično.

- **Estetski red**, ki ga ustvarjamo na tri načine: s ponavljanjem ustvarjamo identičnost, s harmonijo podobnost in s kontrastom različnost.
- **Enotnost**, ki povezuje posamezne strani v celoto, sicer začne ta razpadati. To ustvarimo z elementom, ki prevladuje nad celoto in je vodilen skozi celotno slikanico.

Kompozicijo lahko ustvarjamo s principi, katerih osnova so dognanja gestalt psihologije:

- **Princip repeticije.** Ponavljajoči se elementi se med seboj povezujejo in med seboj komunicirajo, kar v slikanico vnaša dinamičnost ali umirjenost. Ponavljajo se lahko oblika, barva, smer in velikost.
- **Princip enotnosti s spremembo.** Kompozicijo ustvarjamo tako, da ustvarimo trdno ogrodje, od katerega potem na vsaki naslednji strani knjige malce odstopimo. Igramo se s pričakovanim in presenetljivim. Razlike med posameznimi stranmi v slikanici ne smejo biti pretirane in tudi ne takšne, da je povezavo težko prepoznati. Otrok namreč potrebuje poznani svet, v katerem se znajde, kajti šele potem lahko raziskuje.
- **Princip podaljševanja ali kontinuitete.** Gre za izredno zakrito in subtilno povezovanje elementov. Elemente oblikovno in pozicijsko povežemo v funkcionalno celoto, ki ni realna, ampak sugerirana. Seveda je v tem primeru pomembno razmišljati, kako bo otroško oko potovalo po besedilu in sliki, kaj bo najprej videlo in kam ga lahko z likovno govorico popeljemo ter kako naj besedilo podpremo.

Pri oblikovanju knjige sta pomembna predvsem dva elementa: besedilo in ilustracija. Z različnim kombiniranjem tekstovnega in likovnega dela v slikanici ustvarjamo kompozicijo in njen končni videz. Načinov, kako to naredimo, je več.

Kakor pravi Marjana Kobe, bi »glede na notranjo urejenost tekstovnega in likovnega deleža v slikanici lahko razbrali naslednje tipe«:¹

1. Klasična slikanica. Kobetova loči dva tipa prepletanja tekstovnega in likovnega. V prvem tipu je ilustracija na eni strani in besedilo na drugi. Ilustrator v tekstovni del pogosto vključi še manjše ilustracije ali vinjete. V drugem tipu »/.../ pa si ob dvostranskih in ob menjavanju celostranskih slik s celostranskim besedilom /.../ tekstovni in likovni delež posamezno stran v primernem sorazmerju delita«.²
2. »Pri naslednjem tipu slikanice pa se ilustracija tako rekoč 'zlije čez rob', razširi, razprši čez obe strani v knjigi in 'razleze' med besedilo.«³
3. V tretjem primeru sta tekstovni in likovni delež v knjigi še bolj prepletena in »so posamezne besede ali celó celi verzi, celé pesmi grafično preoblikovani v prave likovne elemente ilustracije«.⁴

Izhajajoč iz razdelitve Marjane Kobe lahko z oblikovalskega stališča vsako posamezno točko razčlenimo na popolnoma nov način. Vsaka slikanica je drugačna

¹ Marjana Kobe, *Pogledi na mladinsko književnost*, str. 37.

² Kobe, prav tam.

³ Kobe, str. 38.

⁴ Kobe, str. 37.

in vsaka zahteva drugačen pristop. In vendar obstajajo pravila in načini, ki jih je treba upoštevati. Navedeni trije tipi razdelitve so odlična osnova, a za oblikovalca in ilustratorja so premalo definirani, kajti znotraj njih se pojavljajo podtipi in popolnoma novi načini kombiniranja osnovnih elementov slikanice, tako tekstovnega kot likovnega.

1. Klasična slikanica. Ta oblika kombiniranja knjižnih elementov je primerena za slikanice z več besedila. Gre za otroško knjigo, ki je po »ohlapnejši, širši definiciji še vedno slikanica«. Torej »knjiga, ki jo določata dve bolj ali manj enakovredni plasti: likovna in besedilna; vsaka pa seveda lahko obstaja tudi sama zase.«⁵ S stališča oblikovalca in ilustratorja v slikanico uvrščamo knjige, v katerih slikovni del prevladuje ali pa je vsaj enakovreden tekstovnemu, ki v tem primeru ne presega 1000 znakov. Ilustrirana knjiga pa je knjiga, v kateri je besedila več kot slik. Če bi z oblikovnega stališča pogledali obe zvrsti otroških knjig, je pri vsaki posamezni obliki pristop k oblikovanju popolnoma drugačen. Šele ko poznamo vsebino in namen knjige, lahko določimo njeno formo in format. Pri ilustrirani knjigi je besedilo tisto, ki narekuje oblikovanje knjige; pri slikanici pa ima glavno besedo ilustracija, ki naj bo vodilo pri obliki in oblikovanju knjige. Vsaka od teh oblik ponuja mlademu bralcu to, kar potrebuje.

Pomembno pa je poudariti, da je tu ilustracija vedno jasno definirana in da je znotraj nekega okvira. Nikoli se ne dotika roba papirja, lahko pa s posameznimi elementi uhaja iz strogo začrtanega okvira, kot recimo pri *Beli muci*,⁶ in ji tako daje svežino, igrivost in nagajivost.

Če skozi to vedenje pogledamo klasično slikanico in zgodovinski razvoj kombiniranja obeh elementov, najdemo tri podtype, ki se med seboj oblikovno razlikujejo:

- **Ilustracija na eni strani, besedilo na drugi.** Besedilo in ilustracija, postavljena vsak na svoji strani, ponavadi zavzemata enako velikost in sta na podobnem položaju (ponavadi v centru lista). S simetrično postavitvijo je med njima vzpostavljeno statično ravnesje, ki obe strani medsebojno povezuje, knjigi pa daje umirjen in urejen videz. Uporabljena sta ponavljanje in enakomeren likovni kompozicijski ritem (alternacija), pri katerem si elementi enakomerno sledijo. Oblikovalci tukaj večinoma uporabljajo najpreprostejšo obliko ritma, sestavljenega iz dveh elementov: AB AB AB. Ta tip ponavadi srečujemo pri klasičnih pravljicah. Pogosto ga uporablja ilustratorka Lisbeth Zwerger, tako v upodobitvah klasičnih del⁷ kot tudi v sodobnih pravljicah.⁸
- **Ilustracije, ki jih spremlja besedilo, postavljeno pod njih.** Besedila je običajno malo, le stavek ali dva, lahko tudi le beseda ali črka. Tako so postavljeni večinoma vsi abecedariji ter »poučne« knjige za otroke do tretjega leta, kjer

⁵ Igor Saksida, Bogastvo poetik in podob, *Otrok in knjiga*, št. 47, str. 12.

⁶ Annick Danckers, Peggy van den Eynde (ilustratorica), *Bela muca*, Založba Kres, 2005. Tu moramo posebej poudariti, da je Peggy van den Eynde profesionalna oblikovalka in je prav zato oblikovalski in likovni del zelo usklajen z besedilom. (Vsi primeri knjig so navedeni zaradi lažjega podajanja in predstavitve posameznih tipov in podtipov kombiniranja tekstovnega in likovnega dela v slikanici).

⁷ Peter Iljič Čajkovski, Lisbeth Zwerger (ilustratorica), *Labodje jezero*, Založba Kres, 2002.

⁸ Theodor Storm, Anthea Bell, Lisbeth Zwerger (ilustratorica), *Little Hobbin*, Michael Neugebauer Book.

je pod ilustracijo ponavadi napisano, kaj ponazarja. Likovno je ta postavitev statična in enakomerna in ne prinaša presenečenj, zato je posebno primerna za podajanje vsebinsko novih stvari.

- **Dvostranske ilustracije se izmenjujejo s celostranskimi ilustracijami in z besedilom.** Razmerje med dvostranskimi ilustracijami, besedilom in enostranskimi ilustracijami je odvisno od količine besedila. Vsi trije elementi si enakomerno sledijo, ABC ABC ABC, ali pa jih razvrstimo v različnem vrstnem redu in s tem ustvarimo že malce bolj zanimiv likovni kompozicijski ritem, recimo ABC BC ABC; možnosti je vsekakor veliko. S slednjo možnostjo v zgodbo vnesemo dinamiko, saj je ritem bolj nepredvidljiv in vsaka stran prinese novo presenečenje. S tem mladega bralca spodbudimo, da aktivno sodeluje pri branju knjige. Takšno oblikovanje pa seveda zahteva malce več načrtovanja in dogovarjanja med oblikovalcem in ilustratorjem (če to ni isti človek).

Oblikovalec in ilustrator v tekstovni del pogosto vpleteta vinjete in manjše ilustracije, da med stranema vzpostavita potrebno ravnovesje. Obenem pa vse te male ilustracije v slikanico vnesejo dinamiko in knjigo poživijo. Poznamo več vrst malih ilustracij ali vinjet:

- Vinjete na vrhu, ob strani, v središču ali na dnu strani.⁹
- Ornament ob robu strani, bodisi zgoraj bodisi spodaj, ali pa po navpičnem robu strani. Najdemo ga predvsem v knjigah starejšega datuma, danes ga ilustratorji in oblikovalci redko uporabljajo.
- Manjše ilustracije, ki pripovedujejo zgodbo kot strip.¹⁰
- Manjše ilustracije, ki se vrinejo med besedilo.¹¹

2. Pri naslednjem tipu slikanice se ilustracija »zlije čez rob«.¹² Tu gre za ilustracije, ki so pri oblikovanju postavljene preko roba formata. Večina knjig iz sodobne slikaniške produkcije sodi v ta tip kombinacije besedila in slike, ki je novejšega datuma in je povezan z razvojem tiskarske tehnologije.

Besedila je malo, običajno je preprosto in sestavljeno le iz nekaj besed ali stavkov. Ilustracije zato prevladujejo in običajno kažejo veliko več, kot pove besedilo.

Poznamo tri podtipе kombiniranja elementov, ki pa jih lahko še dodatno razdelimo.

I. V prvem podtipu je besedilo na belem polju in je ločeno od ilustracije s konkretnim robom. Oba elementa delujeta samostojno. Zato je besedilo laže berljivo, ilustracijo pa je možno raziskovati in »brati« popolnoma samostojno in neodvisno od besedila.

- **Znotraj ilustracije je geometrijski lik, v katerem je besedilo.** Pri tem podtipu oblikovanja moramo biti izredno pozorni na ritem, kajti besedilo, postavljeno vedno na istem mestu, ustvarja monotonijo. Prav tako se lahko igramo z različnimi oblikami, besedilo ni nujno postavljeno v lik kvadratne oblike, ta je lahko

⁹ Hugh Lupton, Lisa Berkshire (ilustratorka), *Freaky Tales*, Barefoot books, 2002.

¹⁰ Helen Cooper, *Juha, ki se iz buč skuha*, Didakta, 2001.

¹¹ Urša Kremlj, Kristina Krhin (ilustratorka), *Čarovnica Mica*, Založba Hieroglif, 2005.

¹² Marjana Kobe, *Pogledi na mladinsko književnost*, str. 37.

tudi ovalen ali okrogel.¹³ Tako naredimo knjigo vizualno zanimivo. Prav tako lahko variiramo in ustvarjamo kompozicijsko dinamiko z različno postavitvijo lika – ta je lahko zgoraj, spodaj, v levem robu, na sredini. Chris Riddel je v knjigi *Drugačen*¹⁴ ustvaril izredno razgibano likovno zgodbo prav z različno velikostjo in pozicijo likov z besedilom.

- **Drugi primer je kombiniranje ilustracije in besedila v različnih razmerjih.** Posebnost tega je, da ilustracija z ene strani posega na drugo stran in se tam konča. Rob med njima ni nujno vedno geometrijski. Liki z ilustracije lahko posegajo v besedilo. V avtorski slikanici *Kako je sraka Sofija gnezdila*¹⁵ je Mojca Osojnik uporabila drugi način likovnega kompozicijskega ritma, variacijo, ki jo lahko ponazorimo z AA'A''A'''. Tako je ustvarila intenzivno likovno dinamiko, ki sovпада z zgodbo o sraki; ta je polna dobrih idej in na vsaki strani se zgodi kaj novega likovno in tekstovno. Z izrazito samosvojo likovno govorico je avtorica ustvarila trdno ogrodje, znotraj katerega se je lahko poigravala s kompozicijo in tako ustvarila zanimivo likovno aktivno slikanico.

II. Pri drugem podtipu je besedilo vkomponirano v ilustracijo ali kot samostojna enota ali pa je že skoraj del ilustracije, ker sledi motiviki in zgodbi ter se slogu ilustracije prilagaja, kar sta omogočila predvsem nova tehnologija in množica tipografij, ki so oblikovalcu na voljo.

- **V bolj prazen ali svetlejši predel celostranske ilustracije vkomponirano besedilo.** Besedilo, razdeljeno na krajše sestavke ali le dva, tri stavke, je postavljeno vnaprej pripravljeno mesto na ilustraciji, ki je zato svetlejša ali brez narisanih likov ali objektov. Težava se pojavi, ko ilustrator in oblikovalec nista usklajena in recimo ilustrator ne pusti dovolj praznega mesta za besedilo. Po drugi strani pa oblikovalec neprimerno posega v ilustracijo s svetlenjem določenega predela, da bi postavil besedilo, namesto da bi osvetlil črke in jih tako naredil dovolj vidne in berljive. Oblikovalec in ilustrator, če to ni isti človek, bi morala med ustvarjanjem knjige sodelovati od samega začetka in vnaprej razmisliti o postavitvi besedila in ilustracije.
- **V celostransko ilustracijo postavljeno besedilo v krivuljah, ki sledijo dinamiki in glavni liniji ilustracije.** Temu bi lahko rekli tudi dobresedni prenos principa podaljševanja ali kontinuitete v slikanico. Primeren je za najmlajše bralce, saj izredno zakrito in subtilno sledijo sliki in besedam, ki jih preberejo starši. Tako začnejo eno z drugim povezovati preprosto in očesu prijetno. V slikanici *An island in the sun*¹⁶ sta na primer ilustracija in besedilo tako usklajena, da si ne moremo predstavljati enega brez drugega. Ilustracije so mehke in vijugaste, besedilo pa je postavljeno v krivulje in nas pelje skozi sliko. Hkrati beremo besedilo in sledimo zgodbi v sliki. Avtorica je upoštevala psihološka pravila gibanja očesa po formatu in tako ustvarila kompozicijo, v kateri je oko natančno vodeno skozi zgodbo. A mehkoba obeh elementov dopušča bralcu tudi svobodno potepanje po formatu in ustvarjanje lastne zgodbe.

¹³ Tanya Robyn Batt, Gail Newey (ilustrator), *A Child's Book of Faeries*, Barefoot books, 2002.

¹⁴ Kathryn Cave, Chris Riddel (ilustrator), *Drugačen*, Educy, 2001.

¹⁵ Mojca Osojnik, *Kako je sraka Sofija gnezdila*, MK, 2005.

¹⁶ Stella Blackstone, Nicoletta Ceccoli (ilustratorica), *An Island in the Sun*, Barefoot Books, 2005.

III. In tretji podtip:

- **Stripovska obravnava besedila.** Dialogi so v okenčkih kot pri stripu in so od zgodbe ločeni. Obravnavamo ju posebej in šele kasneje povežemo. Tako se v knjigi *Pika v knjižnici*¹⁷ besedilo in dialogi med seboj dopolnjujejo. Zaradi kombiniranja štirih različnih elementov (besedilo na levi strani o knjižnici, besedilo na desni strani so citati iz knjige, ilustracija in dialogi v oblakih), ki med seboj ustvarjajo mrežno povezavo, je bralec prisiljen po formatu navihano skakati, da lahko prebere celotno besedilo in ilustracijo. Prav tako, kot skačeta Pika in gospod Ficko. Tako je sicer poučno besedilo o knjižnici postalo igrivo in za mladega bralca veliko bolj zanimivo; med seboj kontrastni elementi pa so urejeni v dovršen estetski red.

3. Ilustrator posamezne besede ali pesem grafično vključi v svojo ilustracijo. Teh primerov je izredno malo, morda prav zato, ker je tu ilustrator tisti, ki določa celoten videz knjige. Načinov vpletanja je ogromno in treba je obravnavati vsakega posebej, saj so likovno rešeni vsak po svoje.

- **Inicialka.** Lahko bi jo uvrstili tudi med male ilustracije, ki v besedilo vnašajo dinamiko, a si vendar zasluži posebno obravnavo. Obstajajo zelo preproste pa tudi zapletene. Kompleksnejše inicialke pogosto povzemajo besedilo in nam že ob prvem pogledu podajajo neki dogodek ali lik iz zgodbe. Inicialke učinkujejo kot točka, na kateri se oko, ko odpremo knjigo, najprej ustavi.
- **Računalniška imitacija ilustracije.** *Živalski slovar*¹⁸ ilustratorke Lile Prap je izdelan v tej maniri. Knjiga zato deluje izredno enotno in povezano. Domiselno je kombiniran stripovski način podajanja besedila v oblakih s prevodi v črnih kvadratih, ki so postavljeni razgibano (na vsaki strani drugače) in v slikanico vnašajo dinamiko.
- **Besedilo je grafični znak.** Zanimiv primer je pesem v slikanici *Fishers Nachtgesang*,¹⁹ v kateri je pesem že v osnovi grafična in ne more biti drugače, kot da je del ilustracije.

4. Poučne slikanice, ki povzemajo estetiko in kompozicijo časopisov in revij. Besedilo je razdeljeno v manjše enote in opremljeno z manjšimi risbami, ki besedilo dodatno ponazarjajo. Vsaka posamezna enota je obdana z okvirjem ali pa je že sama po sebi likovno zaključena enota. Načinov kombiniranja je veliko in zato ta tip kombinacije zahteva posebno obravnavo.

In kako bi vse te kompozicijske principe lahko prenesli v svet slikanic, svet domišljije in vsemogočega, v otroški svet, v katerem pravila ne obstajajo in jih otrok šele sprejema? Pomembno se je zavedati, da se otrok, ki slikanice »bere«, šele uči zaznavati svet. In z estetsko dovršeno oblikovanimi slikanicami otroka pritegnemo, da z veseljem in z lahkoto sledi likovni zgodbi, ter mu omogočimo, da se s slikanico uči in raziskuje.

¹⁷ Tilka Jamnik, Peter Škerl (ilustrator), *Pika v knjižnici*, DZS, 2005.

¹⁸ Lila Prap, *Živalski slovar*, MK, 2003.

¹⁹ Christjan Morgenstein in Lisbeth Zwerger, *Bilder Buch Studio*, Verlag Neugebahren Press Salzburg-München.